

Академик ВЛАДО СТРУГАР

ПРОШЛОСТ ЦРНЕ ГОРЕ КАО ПРЕДМЕТ НАУЧНОГ
ИСТРАЖИВАЊА И ОБРАДЕ (уводни говор)

Све учињено, постајући прошлост, стоји за ограшје науке. И она се ведро и похотно упушта у трагање и мерење бивших људи и минулих доба. Одредила је, дакако, опсег и главна својства предмета за историографију, не постављајући ни разделе ни забране између научног подухвата у Црној Гори и више сличних и упоредних на околним странама.

И што је намах очевидно, да се без двоумице каже: Црна Гора има своје прошлости више него вртача и гајева, више него свога мора и пољана и планина, има више него хлеба за свој народ, и више неголи новца за своје нужде и послове.

То благо је благостање, не за одмориште преморених леђа раденика већ за уживање души која жуди за духовним узношењем.

То имућство неће нигда бити умањено; једини је људски посед који без застоја бива све већи и све обилнији ознакама, вредностима и значењима.

То је тековина у којој су накнадне измене сасвим немогућне; што год бива истог часа леже у колевку историје да за свагда ту остане независно од свега потоњег, како људског тако и природног.

Та баштина држи настанак и пораст свега човековог и народног; једнако коренито из ње су крволоштво као и великодушност, сиромаштво колико и богатство.

Неискорењиво је што почива у прошлости. Нема сумње да је доста појединачног ишчезло без записа и остатка ичега од њега; али окриље и доба појединачног састојећи се од чврстих и танушних наслага људског деловања чувају собом ознаке свега себи савременог и стоје за вечит спомен.

Може какав удес да погоди земљу, па да реке пресакну и брда се друкче суноврате; може смак да буде, па једино што остаје — била би прошлост свега срушенога.

Ушла у време, прошлост је постала безвремена чак и да се сурва људска памет, даровити памтиша и господар говора.

Правац за магистралу историографије о Црној Гори заиста је језгровито означен. У делима високе вредности, у неким општим прегледима о развиту земље и народа, сложено је големо сазнање; почивајући на изворима примерено одражава пређашња стварна кретања.

Што су добри писци увек захватили извесне шире условности као утицајно пратилаштво домаћег развитака, и неке одсудности у самој радњи ставили као зглобове својих приповедања, то је по начину ове науке; њен је поступак, да би потезући кроз прошлост умела да изведе истиниту и потпуну причу о људима и делима којих више нема сем у траговима њихова негдашњег бивања и делања.

Можда ће когод предлагати, и лично извести измену на којем одсеку, али се чини да је општи правац историјске науке о Црној Гори већ апсолутан.

Неуједначена историографска изученост узастопних раздобља у прошлости Црне Горе није за жаљење колико је питање о могућим новим утаначењима за допуну радног програма; но, првенствено је прилика за разложнија упошљавања истраживача и писаца. А немогуће је, уосталом, ма колико да је потребно, да свака област добије довољно јој радника, јер кретање и размештај кадрова теку смером и разуђеношћу које одређује неко вањско преимућство; обично се данас каже за свакоју последицу: пресудан је друштвени интерес.

Доиста се овај врховни и спољашњи разлог одвећ прагматички надредио историјској науци; два налога јој ставио мал' не као негве, напросто изреком: друштву, пре свега, причати о блиској прошлости и како је из њене чамотиње, безверја и моралне ништавности излазио против стеге и мноштва осиљених непријатеља, пробијао се пожртвовано и све већма запремао историју народа, устанички чинилац постајући дугом борбом напослетку владајућа снага; и, поврх, друго је морање — та иста доктрина којом владавина теоријски описује и опасује своје закорачаје и кругове важиће и као филозофија науке, баш сваке у земљи, а поглавито историјске. (Нека се зацари историјски материјализам, филозофија постваривања свега људског, по којој су мислиоци и покретачи устаништва сиротиње састављали и мерили своје претпоставке о друштву у којем ће пресудно, сами владати.)

Све то није изузетно, нити је у овом икога појединачно криво, узме ли се да делује вајкадашњи закон: незасит је победник! Хоће да је све његово — слава, правда, тековине, владавина друштвом. И како су се смене у прошлости збивале, увек је победник

следећи збацујући пређашњег, згазио и гордост овога, јер два првака ни по чему свом не могу на врху где је место само за једнога.

Отуд је историјска наука одавно, тако рећи од њених зачетака у југословенским земљама, опстојала и своје радила у повеликој стешњености.

Али, баш од неких дана, не одавно, полагаано излази из теснаца: смелије но игда одабира мотиве и именује теме; дубље и вишестраније захвата лица и догађаје из блиске прошлости; прониче докле пре није знала; мисаоније своди своја утаначења и судовс; ставља у средиште метода нове ознаке за смисао својих трагања, узимајући их не само од филозофије поретка већ све упоритије и од најсавременијих умовања о човештву као једином могућем спасиоцу човечанства (иначе преголемо угроженог математички и технички припремљеном ватром која би, ако је помама отпусти из атома, очас спржила људски род и затровала све изворе живота на планети Земљи).

За радост је тај излазак и све пуније продирање историјске науке.

Но уједно је и за веома намерно питање: не исказује ли се овако једно помицање и кретање напред неке снаге у друштву, препуњене вољом и напоном за наредно устаништво, јер и она хоће путем смене, немилосрдне као што бејашу све дубинске у прошлости, да овлада народом, буде победилац и по свом нагону и маху (кажу: интересу) уређује и обликује националну заједницу убудуће.

Свак зна, и без нарочите напомене, да наука сама, поготово та загледана у минула доба, не може да буде превратничка сила.

А дорасли борци исто тако знају, колико је наука прва — као сасређење знања и полазиште замисли — моћна да изнађе и постави одредницу за ход према будућности.

Па отуд осврти у прошлост ни у кога нису ни случајни ни узгредни, већ су сваком одвећ нужни: владоцима да споминују старе чињенице увек тврде, охоло или са стрепњом, како су праведним редом и превлашћу своје стране постали законито и непроменљиво вођство народа; а превратницима је вађење понечег пређашњег доста потребно кад говоре како је ток стварности свеукупно условио улазак новог поколења, извео омладину да закорачи још даље, сачини први ред, наступи и преузме владу, те прсимице стане пред суд историје.

Збиља је немогуће да историјска наука буде изван савремених јој кретања и промена. А такву издвојеност неће ни сами научници јер их позвање упућује — по моралној заклетви на дужност и начела струке — да своја сазнања јавно саопштавају; и да казивањем тачним о прошлости потпомажу разумна и часна опредељења у смеру могућности будућег доба, колико год су оне сагледиве по искуствима из раније људске радње.

Но је пролазност, зна се, свему досуђена: за тихога и нерадног као блага скрама преко мртвог лица; на гордога пада као презир; а охолост силних крши као казна. Та неумитност је заоудес или спас човеков, вечно је питање чим се памћење не може потрети.

Истина је у памћењу; она је вечита. Моћнија је од свакога лично, ведрија од свију скупно, свеприсутна да разумне весели и упућује а неразборите зауставља и побија.

Свеобухватност истине је дах и дух човека, чим је сваки његов трен по делић од прошлости и од будућности; садашњег трен тако рећи нема јер жила живота производећи бивање не учини ништа између два узастопна дамара; а кад је следећи кренуо, претходнога више није било; пренео се у памћење.

Свест се тако испуњава постојањем, прима стварност и мисли истину, одређује вођство спајајући прошло и будуће.

Истина је као свеукупна умност свуд одсудна мера свему човековом; не опстаје што се ње не држи, а докле је она, то ће да истраје чекајући причу. Зато повест причајући о постојању исписује истину; и где год ове има, ту је честица или повесмо за историју, било да је битка многољудних војски или низ елемената за рачунску једначину, било за дугачко говорење о неком људском метежу или за нумеричку синтезу, на пример, у једном реду исписиву математичку формулу космоса.

Отуд су готово безмерни простори за науку о прошлости, у ствари, о свеколиком постојању. Јер ничега нема што свест човекова може да ухвати и појми, ни стварног ни мисленог, а да се не настире као предмет за историју, за мноштво посебних и једну свеопшту, о свемиру.

Савремено поимање те неразделивости обавезујући науку, премашује захтевом сва умећа и моћи саме историографије као струке одређених оквира међу свима другим, а сваке уложене у значајну јој посебну област стварности.

Можда је историографија врста средишнице, гласило општег метода, сабир доста назнака за стране других наука, друштвених дисциплина без сумње, а донекле и сваке другог рода бар кад ова прегледава сопствен развој за могуће штиво свога летописа.

Не отвара се историографија само као извориште поука и подстицаја већ и за уворе извањских сазнања. Јер извесне претпоставке она може и оскудна да изнесе, а закључна одређења тек кадикад, но ограничено ако се не темеље на вишестраној и дубокој изучености деловања предводника и којјекако размештаног људског мноштва.

Застала је често историјска наука не умевши разрешење чвора без садејства неке друге струке која може даљи продор са дружчијег приступа.

За непретрој оваквих примера, који би се могли ипак разврстати, несумњиво је и да историографија о Црној Гори има

доста појединачних недоумица, многе случајеве поприлично расветљене, а у сваком срж је још у невиделу, понека намах неразјашњива чак и кад се покаже.

Једном ће историографији да помогне филозофија, иначе проплетена кроз вредности и усмерност водеће претпоставке.

Други пут се откриће употпуњава доприносом социолошког проналаска.

Археологија је као претходница, етнологија, пак, као дружбеница историјске науке.

И демографија је свакако неопходан судеоник трагања кроз прошлост; па како изгледа, бар у Црној Гори и околи, треба да је мање наперена да изналази чисте родбинске сојеве а више да танано испитује свакојачко укрштање родова, и мешање раса штавише (као што је свуда била у Средоземљу од памтивека); њено је поготово да изучи кретање и размештање становништва као живе и творачке снаге (измерене бројности појединаца) која скупно, као друштво, производи и троши, оружаном ратује за опстанак, сачињава државу и њој служи.

Да ће економетрија и статистика, такође често давати важне податке о законима и опсегу материјалне основе друштвеног бића и деловања, то је историјска наука навелико искусила.

И познала је, дакако, проницљивост лингвистике која је не ретко указала на прави пут историографског трагања, или допринела да се научна одредба поуздано сведе.

Немоћ историографије пред извесним човековим чином отклониће се најзад учешћем неке дисциплине психолошке; јер личан преврат носиоца радње, притешњеног вршиоца задатка, несазнатљив је до корена све док се не проникне кроз дубине његове принуђене душе, извиде састојци те нарави и нађе језгро из којег је плануо мах и десио се стварним поступком морални суноврат човека.

Наука о душевном животу биће зато све чешће позивана да помаже и суделује кад се установљава истина о људима у прошлости, било појединцу који је одлучивао или множини која је слушала и следила.

У Црној Гори, где је издвојено испољење личне нарави појединца, карактерно чак и у походу стројем поједначених људи, за психологију има доста привлачног, коначно тек њом решивог. (Заиста је тако, кад је незанемарљиво да црногорско-херцеговачки предео, готово сва област такозване динарске расе има сразмерно превише психотичних личности.)

Колико су науке са својим унутарњим дисциплинама данас разгранате, па међусобно прожете, и поврх још у све журнијем размножавању својих струка, немогућно је да их један поглед све уочи, ни сажет поменик све уврсти.

А нарочито, непрепоручљиво је овог пута, општем историчару, да залази у посебности које разумеју, и могу исправно да тумаче,

тек саобразно школовани стручњаци. Али је историчар обавезан стојећи у средишту, лицем ка предмету истраживања и расправе, да огласи како га осим границе личне способности, задржавају до неких оквира и правила повеснице за векова писане и говорене као да је прича очевица.

Наслеђе је темељ, но и тежа, па је историчар био вољнији да верује у пуну довољност повесници својственог метода него да знањем и смелашћу покушава превршење старог искуства. Исперивање засебности бивало је важније од неговања свеопштости.

А дужна и синтезу, као врсту изнад сваке друге у методу, као највише значење у својем позвању, историографија се разастире тако рећи ка безграничном. За сажету слику свеукупности и одредбени суд о истини, нигда јој превише појединачних сазнања, стицианих и поступцима друкчијим од тих које она примењује.

Историографија је сјединилац, на прилику толико узајамна и слубљена с другим наукама колико је и самосвест о постојању условљена природним бићем. Као разум који прима, памти и саопштава, ова наука је распложена кроз сва сазнања која уче о материји, животу, човеку, људском друштву.

Говор, овако, није наумљен да устоличава историографију као врховну науку — уосталом такве нема, издвоји ли се филозофија као интуитивно промишљање о свеукупности бића у свемиру. (Премда је још Томазо Кампанела, 1568—1639, назвао „историографију као уметност доброг представљања историје, уметност која има за циљ стварање основа за науке“, како су објављене његове речи у књизи: Богдан Суходолски, „Модерна филозофија човека“, Београд 1972, страна 648.)

Није овај говор, дакле намењен величању једног позива, ни проповеди о неумитности историје, иако је свако у њеном царству: овешћу сведок а делањем чинилац, те у свему, нераздвојиви су памћење и предвиђање.

Говор, баш нагласком о све потребнијим и згуснутијим узајамностима наука данас и убудуће, свакако је у намери да се он разуме и као садржалац ауторове мисли о непорецивој вредности за времена досадашњег добијаних и сређених научних сазнања о Црној Гори у прошлости. Изгледеће и нестати што је ваздушаста творевина: маштом извучено више или друкче него извор даје; или је речено тек да прича буде шаренија. А ваљаће свагда дело у којем је тврђа од доказа, па ничега онде да виси упрозно.

Оваква је увелико — колико је у подсећању сагледиво и упутно да се каже — сва научна литература. И кад се уваже сви раздели у њој, узастопни одељци рађени под вођством различитих филозофских образаца, и урачунају њене немењане принудности пратиоца и хвалиоца (сваком залагању савремених) држалаца моћи у друштву — ова је историографија заслужна назвања особено знатне тековине у култури и достојна признања да је штиво са одликом човечне постојаности.

Из целокупне прошлости народа изведено је доказа о њој колико је где нађено градива и записа о збивању, но свакако мање него што је било стварног. Тај почетни захват, безмало па довршен, утврђујући чињенице постао је темељ. Преовлађујући историографски прикази, описни прегледи у врсти званој првостепена реконструкција догађаја.

У том темељу је полазиште тежих захтева о доприносима за више ступњеве саме историографије; у њему је и доста ознака где су нужна залагања и вештине других наука да би проницање трагичке мисли размицало видокруг сазнања кроз иначе још несагледане насlage прошлости.

Што је стајало између нађених, познатих и по стварном редоследу пописаних чињеница, у чему је мост стварности, од чега је било стање друштва и појединачне људске воље, који су човечански закони деловали, одвајкада неки а други у неком свом раздобљу, што их је домаће примало а што одбијало, и какав се оно друштвени сукоб дешавао, које су људске драме сачиниле особитост епохе, како је ишло духовно развиће целог народа, часовите нагло узбуђивање и неповратно преношење наде на будућу срећу која није дошла сваком нити је икад весело дотрајала, — све овако редом до неодредљивог броја питања, низали би се данашњи захтеви свим наукама уведеним у велику област: прошлост Црне Горе.

Време је прекретнице ка незавршивом (јер се прошлост стално продужава) и све истанчанијем обједињавању истинитих знања о свему што је постојало, па сасвим минуло или се у понечем још одражава те окупља и наводи људе.

Наизглед је лакше кад су чињенице познате; у ствари је тежобније због преласка научног тежишта са врсте и степена стручног знања на непомутљиву неприкосновеност етичке одговорности трагаоца и писца, пред истином као најстаријим судом.

И замашније јесте, навелико, због нужности уопштеног одређивања својстава и суштина прошле стварности, не више путем просте смотре пронађених појединости већ мисаоним расцепањем целина где су сродне и супротне силе, природне и људске, делујући давале постојање, звано животом човека и друштва. Сваки корак дубљег понирања у прошлу стварност да напоредо успева: колико расветлења унутарњих слојева и укрштања онда једва мање исказа о домаћем начину и облику свечовечанских законности. („Човек воли да у свима збивањима — политичким, друштвеним и личним — прати онај главни и велики талас који појединачно преноси у целину, који у светском смислу носи и везује ствари“, казала је Исидора Секулић, како је објављено у књизи дванестој „Сабрана дела — Служба“, Нови Сад, 1966, страна 276.)

За овакву дужност, наукама је одсад потребније умовање него сабирање, много важније ненапуштање свеопштости од истрајавања у самостоју на издвајаном комаду националног наслеђа; за-

поведно је наукама: трагати, и нађено разврставати и мерити па стављати према њему црте на недовршену слику — количина света у простору и моћима Црне Горе.*

* Одбор за историјске науке је решио (9. децембра 1985) да се у Зборнику радова „Прошлост Црне Горе...“ не штампа прилог дужи од три табака. Ауторов уводни говор је био већи, у свему 88 страна уобичајеног прореда машином откуцаног рукописа, и у овом обиму је подељен (60 примерака) учесницима пред само отварање скупа. Аутор није могао да пристане на савет Одборов да свој прилог скраћује за сврху објављивања у зборнику радова; зато је одлучио да поднесе за штампање онај део из свога дугог есеја који је био прочитао на почетку дводневног рада научног скупа по којему је и есеј и овај одломак добио наслов.